

NAVOIY “TANBEH”LARINING POETIK XUSUSIYATLARI

Maqsud ASADOV

*O'zR FA O'zbek tili, adabiyoti va folklori instituti direktor o'rinbosari,
filologiya fanlari doktori, professor
e-mail: alpbek2010@mail.ru*

DOI <https://doi.org/10.5281/zenodo.14803505>

Annotatsiya: Mazkur maqolada buyuk mutafakkir va shoir Alisher Navoiyning “Mahbub ul-qulub” asari tarkibidagi “Tanbeh”lar badiiyati, xususan, ularning obrazlar tizimi borasida bahs yuritilgan. Inson kamoloti, yetuklik shukuhi, qolaversa, ulug' shoir ma'naviy olamiga xos go'zal insoniy fazilatlarning adabiy matn mazmuni bilan bog'liq jihatlariga alohida e'tibor qaratilgan.

Kalit so'zlar: tanbeh, ishq, ma'rifat, nafs, qalb.

Annotation: This article discusses the literary artistry of the “Tanbeh” sections within the work “Mahbub ul-Kulub” by the great thinker and poet Alisher Navoi, particularly focusing on their system of imagery. Special attention is given to aspects related to human perfection, the spirit of maturity, and the beautiful human qualities characteristic of the poet's spiritual world, as reflected in the literary content.

Keywords: tanbeh, ishk, enlightenment, temptation, soul.

Аннотация: В данной статье рассматривается художественное мастерство разделов «Танбех» в составе произведения «Махбуб ул-кулуб» великого мыслителя и поэта Алишера Навои, в частности, их система образов. Особое внимание уделено аспектам, связанным с совершенством человека, духом зрелости, а также прекрасным человеческим качествам, характерным для духовного мира великого поэта, в связи с содержанием литературного текста.

Ключевые слова: танбех, ишк, просветление, искушение, душа.

Qalb, Ruh, Axloq, Ishq, Ma'rifat, Haqiqat singari tafakkur kengliklarini yoritib, inson ma'naviy olamiga ishonch, qat'iyat va zavq bag'ishlovchi nekbin tushunchalar Adabiyot atalmish so'z saltanatining muqaddas mehvarida porloq nur taratib turadi. Shubhasiz, badiiyatning chinakam namunalari – so'z san'atining asl durdonalari kitobxonni yuksak kamolot cho'qqilari sari boshlaydi. Ezgulik, xolislik, odillik, sofdillik kabi ulug'vor fazilatlarni targ'ib-u tashviq etadi – ularning bitmas-tuganmas estetik quvvatidan ilhomlanadi. Yaxshini yomondan, to'g'rini egridan, Haqni botildan farqlay olishni o'rgatish, chin insoniylik tamoyillariga sabot va qat'iyat bilan amal qilib yashashga ruhlantirish adabiyotning bosh vazifasidir.

Ijod jarayoni esa o'z-o'zini taftish va inkishof etish imkoniyatidan yuzaga keladi. Qalb ko'zgusida aks etgan haqiqatlar sirini anglash uchun ruhoniyyatning mukoshafa martabasi – fardoniyyatga yuzlanish ham ijodiy muvaffaqiyatlarga keng yo'l ochadi. Chunki irfoniyy adabiyotda “fardoniyyat – solikning vuslatga erishgandan keyin egallaydigan martabasi. Ma'naviy-ruhiy ushbu martabada qalb bashariy

ALISHER NAVOIY ADABIY VA ILMIY MEROSINI O'RGANISH MASALALARI

xalqaro ilmiy-amaliy konferensiya

chirkinliklardan butkul poklanib, Haq bilan yakkama-yakka qolib tavhid mushohadasiga mashg'ul bo'ladi". [1.94] Buyuk shoir va mutafakkir Alisher Navoiyning "Mahbub ul-qulub" asari ana shunday: mushohada holidagi SHAXSIYAT egasining hayotiy kuzatishlari, o'tkir xulosalaridan yuzaga kelgan o'ziga xos iqrornomasidir. "Mahbub ul-qulub" Haq oshig'i – solik, ya'ni yo'lchining ko'ngilga safari, ruhoniyat olamiga sayr-u sayohatidir. Kitob shaxs va nafs mujodallasiga bag'ishlangan. Asarda boshdan oxir ko'nglida hidoyat nuri porlagan beg'ubor Shaxs – Navoiy qiyofasi yorqin gavdalanadi. O'quvchi o'zida bu yetuk siymoga yaqinlik, ma'naviy olamiga oshuftalik his qiladi – uning aytganlariga beixtiyor ergashadi. Inson tabiatiga begona bo'lgan nafs kirdikorlari: kibr, mol-dunyoga harislik, ochko'zlik, xasislik, mahmadonalik, riyokorlik, ikkio'yinchilik, g'iybat-u ig'vodan yiroq bo'lishga intiladi. "Tanbeh"lar esa insonga nafsni tanish ilmidan saboq beradi.

"Mahbub ul-qulub"da didaktika, pand-nasihat emas, ayovsiz tanqid, fosh qilish katta o'rin tutadi va yetakchilik qiladi. Demak, turli ijtimoiy tabaqalarning axloqini tasvirlash, ularga xos illatlarni ochib tashlash, shu yo'l bilan jamiyat axloqini yaxshilash, unga ijobiy ta'sir ko'rsatishga intilish "Mahbub ul-qulub"ning asosiy mazmun-mohiyati va g'oyasini tashkil etadi. [2.50] Darhaqiqat, o'zini, o'zligini tanish yo'lida kamolot kasb etgan chin insoniy fazilatlar egasi – nosh, ya'ni nasihat aytuvchining qat'iy va haqqoniy xulosalari yig'indisi bu kitob. Hayotning past-balandini ko'p ko'rgan, turmushning "achig'-chuchu"gini "xo'b" totgan, irodasi mustahkam, iymoni butun, fitrati toza, fikrati teran kamolot sohibining o'ktam ovozi "Mahbub ul-qulub"ning, ayniqsa, "Tanbeh"larida yanada yaqqolroq aks-sado beradi. Inson tabiatidagi nuqsonlar ustidan keskin tanqid ruhi, dangal, lo'nda va muxtasar fikr-mulohazalar ularning xos jihatlarini xarakterlaydi.

Asardagi 127 ta tanbehni mazmuni va ifoda yo'siniga ko'ra quyidagicha tasniflash mumkin:

1. Nasihat, o'git ma'nosidagi tanbehlar.
2. Ulug' shoirning hayotiy qarashlari ifodalangan tanbehlar.
3. Xulosa o'quvchining hukmiga havola etilgan tanbehlar.

Nasihat mazmunidagi tanbehlarda fikr, asosan, ikkinchi shaxsga qaratilib, buyruq ohangi ustunlik qiladi. Masalan: "Nodon do'stni ham do'st soniga kivrma, xirad sham'in aning harza afsonasi yelidin o'churma" [3.541]. Keyingi guruh tanbehleri boshqalaridan hajmi va bayon usuliga ko'ra ham farqlanadi. Jumladan: "...do'stdin dushmanni farq etarga ko'p mulohaza kerak va farosat va yorni ag'yordin tanirg'a ko'p tajriba kerak va qiyosat" (32-tanbeh). Uchinchi guruh tanbehlaridagi fikrlar o'zaro qiyoslash, taqqoslash orqali yuzaga chiqib, kitobxonni mushohadaga undaydi: o'zi uchun nima maqbul-u nima xato bo'lishini o'ylab ko'rishga, hayotda hamisha to'g'ri

ALISHER NAVOIY ADABIY VA ILMIY MEROSINI O'RGANISH MASALALARI

xalqaro ilmiy-amaliy konferensiya

yo'l tanlashga undaydi: "Yamonlarg'a lutfu karam, yaxshilarg'a mujibi zarar va alam. Mushukka rioyat – kabutarg'a ofatdur. Shag'ol jonibin tutmoq – tovuq tuxmin qurutmoqdur" (36-tanbeh). Tanbehlar kompozitsiyasi ham qat'iy ketma-ketlikka ega, ya'ni *matn* – *nazm* tuzilishi aniqlik va tizimlilikni ta'minlagan.

Diqqatga sazovor jihati shundaki, asarda hajman yirik bo'lgan she'riy janr namunalari emas, balki tanbehlar shakliga mos ravishda muxtasar va ixcham shakldagi bayt, masnaviy va qit'alar keltirilgan. She'rlar tanbeh mazmuni bilan uzviy bog'liq. To'g'ri, ular alohida olinganda ham g'oya, mavzu va lirik ifodaning badiiy qimmatida hech bir saktalik sezilmaydi. Biroq adabiy matnning umumiy manzarasida bo'shliq, xulosasida kemptiklik ko'zga tashlanaveradi. Masalan, yolg'onchilik qoralangan mana bu tanbeh ma'nosiga diqqat qaratamiz: "Birovkim, yolg'on so'zni birovga bog'lag'ay, o'z qaro bo'lg'on yuzin yog'lag'ay, kabira gunohdur. Oz so'z hamki o'tpukdur zahri muhlikdur – agarchi miqdori o'ksukdur

Bayt:

Zahrning ozi esa miqdori dog'i muhlikdur,

Ignaning no'gi zaif ersa dog'i ko'r qilur" (51-tanbeh).

Misralar tanbeh matni ifoda etgan mazmun bilan o'zaro uyg'unlashib, kompozitsiyaning yaxlitligi va badiiy mukammallikni ta'minlagan. Bayt tushirib qoldirilganda ham tanbehda ilgari surilgan fikrning qimmatini susaymasligi mumkin, ammo uning estetik ta'sir ko'lamini torayadi va Navoiy san'atkorligining yorqin xususiyatlari to'la ochilmay qoladi. Ana shu jihati bilan ham tanbehlar "Mahbub ul-qulub" asaridagi muhim adabiy yangilikdir.

Ma'lumki, badiiy adabiyot obrazlar tilida so'zlaydi. Obraz, aslida, ijodkor va kitobxon o'rtasidagi vosita – ma'naviy ko'priq, "adabiyotning fikrlash shakli". [4.44] Uning tabiatini tushunish, ma'nosini anglash, ifoda imkoniyatlariga xolis baho berish so'z san'atkorining shaxsiyati – ichki ruhiy dunyosiga aniq yo'l topishga ko'mak beradi. Chunki obraz – "ijodkorning hayotiy kuzatishlari asosida shakllan"gan [5.219] nihoyatda murakkab hodisa. U ijodkor his-tuyg'ularining badiiy matn mazmuni bilan sintezlashuvidan hosil bo'ladigan o'ziga xos adabiy kategoriyadir. Tanbehlarda ham ulug' shoirning niyati, orzu-istaklari, o'y-qarashlar xilma-xil obrazlar orqali jonli ifodalangan. Shuni ham borki, tanbehlardagi obrazlarni badiiy matndan uzib olib, tahlilga tortishga urinish ham o'zini oqlayvermaydi. Ular adabiy matn mazmuni va ulug' mutafakkir ijodiy niyati bilan uzviy tarzda bog'liqdir.

Tanbehlar Alisher Navoiyning boshqa ko'plab asarlarida keltirilgan fano va foniqlik talqiniga oid qarashlariga oydinlik kiritishga yordam beradi. To'g'ri, bu borada navoiyshunoslikda ozmi-ko'pmi fikrlar bildirilgan. Shunga qaramay, ulug' shoir ma'naviy qiyofasiga xos olijanob fazilatlar, xususan, fano maslagi va Navoiy

ALISHER NAVOIY ADABIY VA ILMIY MEROSINI O'RGANISH MASALALARI

xalqaro ilmiy-amaliy konferensiya

ijodi masalasi hanuzgacha atroflicha yoritilgan emas. Avvalo buyuk mutafakkirning nafs va o'zlik, dunyo va inson, ruh va nafs, nafs va vujud haqiqatlari borasidagi qarashlarini tadqiq qilish zarur. Irfoniy adabiyotda Haq oshig'ining nafs ammoradan nafs komilagacha bo'lgan ruhiy kamolot sirlarini o'rganmay turib, Navoiy ijodiyotidagi fano talqinlari xususida e'tirofga arzirli muvaffaqiyatlarga erishish qiyin, albatta. "Navoiy asarlari lug'ati"da fano so'zi "1. Yo'q bo'lish; tugalish, o'lish, baqosizlik. 2. O'zlikni yo'qotib, butun borliqdan kechib, ilohiyotga singish" deb izohlangan. Aslida, bu kalimaning mazmun-mohiyati anchayin keng. Xo'sh, unda "Fano ahli" timsoli-chi? "Fano ahli" – ilohiy ma'rifat asroriga sohib, nafsiga sulton, tamkin-u qanoatda yetuklik kasb etgan, bu dunyoning hol-u kayfiyatini tafakkur mezonida o'lgan bilgan beqiyos zotlar. Ularning so'zlari gavhar, suhbatlari xazinadir. "Ahli fano" qoshida huda-behuda so'zamollik va o'zini ko'rsatishga urinishga monand yuzaki bilimdonlik yuzsizlig-u bema'nilikdan boshqa bir narsa emas. Navoiy yozadi: "Fano ahlig'a ko'p aytmoq marduddur va ko'p eshitmak matlub va mahmud" (3-tanbeh).

Aytish kerakki, mumtoz adabiyotda fano bu dunyoning barcha lazzatlaridan butkul uzilib, o'zni yashash zavqi, tiriklik shukhi, hayot go'zalliklaridan mosuvo qilish – jazolash degani emas. Fano – ruhiy hurriyat maqomi, jonni turmushning o'tkinchi va umrni behuda sarf qilishga sabab bo'ladigan keraksiz o'y-xayollaridan, xohish-istaklaridan yiroq tutadigan, himoya qiladigan ma'naviy qo'rg'on. Fano dunyoparastlikka qarshi haqsevarlik, tushkunlig-u umidsizlikka qarshi hayotsevarlikni tarbiyalaydigan yo'lboshchidir. Navoiy tanbehlarida fano holidagi komil shaxsning ruhan uyg'oq va jo'shqin timsoli aks etgan. U bu dunyoni emas, balki dunyo hayotini zulmatga aylantiradigan qabihliklarni, ijtimoiy tengsizlik, ma'naviy qadriyatlardan mahrum moddiyunchilikni quvvatlaydigan razolat-u adolatsizlikni qoralaydi. Insonni turfa noqislig-u kemtikliklardan xoli, mukammal va baxtli ko'rishni istaydi. Shu bois kitobxonni olam ajoyibotlari, tiriklikning har lahzasini qadrlashga, g'animat bilishga undaydi. Jumladan: "Besh kun bu dori fano tirikligiga masrur va davlatig'a mag'rur bo'lmoq kerakdur" (107-tanbeh).

"Mahbub ul-qulub"ni ichdan nurlantirib turgan ma'rifiy asos bu Qur'oni karim, Hadisi sharif va Sharq mumtoz adabiyoti durdonalaridir. Qudsiy hadisda aytilishicha, "Kimki o'z nafsini tanigan bo'lsa, muhaqqaq, u o'z Rabbini taniydi". Nafsni bilish, uni tarbiya qilish o'ta darajada murakkab va mashaqqatlidir. Mumtoz adabiyotda ko'pincha yomon xulqlar, tuban odatlar nafs so'zi bilan umumlashtiriladi. Nafsoniy istaklar, shubhasiz, shayton amallaridir. Inson va shayton ixtilofining tarixi ham ancha qadimiy. Qur'oni karimdagi: "Bir-biringizga nisbatan dushman bo'lgan holingizda (jannatdan) tushingiz!" (A'rof:23) oyati bunga bir misol. "Odam bila shayton

ALISHER NAVOIY ADABIY VA ILMIY MEROSINI O'RGANISH MASALALARI

xalqaro ilmiy-amaliy konferensiya

muxolifatin unutma. Ota dushmanin o'zungga do'st tutma. Otangni behishtdek ma'manidin jalo qildi va yillar xokdon g'aribistonida zalil va muftalo qildi. Va otang avlodidin ba'zi anga intiqom tuzdilar va xoru zabun qilib jafolar ko'rguzdilar. Nafsn chun taqvo riyozati bila zerdast qildilar – shaytonni zalilliq bila yerga past qildilar. Sizning bu adovatingiz hargiz adam bo'lmas. Bu dushmanliq arongizdin hargiz kam bo'lmas. Bu g'olib dushmandin bir dam g'ofil qolma, o'churolmas isyon o'tin o'z xirmaningga olma" (116-tanbeh), - deb yozadi Navoiy.

Tanbehlarda ikki toifa: bir-biridan fe'l-atvori, maqsad-u maslagiga ko'ra farqlanadigan timsollar tizimi yaqqol ajralib turadi: 1. Yaxshi, oqil, odil, haqgo'y, olim kabi "saodatmand" kishilar obrazlari. 2. Xudpisand, noxiradmand, xud oro, mutakabbir, shahvatparast, xudparast, shayton, noqis, nodon, behayo, bevafo, dushman, fosiq, baxil badnafs, yolg'onchi, nammom, ko'p deguvchi, mukarrar deguvchi, g'iybat deguvchi, bangi, zamon ahli, bashar ahli, zolim, bedard, nopok singari nafsoniy istagu xohishlarga asir bo'lgan – "nojins"lar toifasi. "Saodatmand agar olim bo'lsa, nodonlar so'zi anga mujibi ibrat va e'tibor, – deydi Navoiy, – besaodat johil bo'lsa, olim so'zidin anga or". Saodatmand kim? Olamga ibrat va hikmat nazari bila boquvchi odam! Nodon-chi? Faqat ilmu ma'rifatdan yiroq bir kimsa emas, balki insoniylik fazilatlariga butkul begona bo'lgan barcha yaramasliklar, noqisliklar ramzi. Tanbehlarda u ham nafsning turli ko'rinishlari va kayfiyatini ifoda etadi.

Nafsning tabiati "men", ya'ni "o'z"dan iborat. "O'z"idan boshqani tan olmaslik – xudparastlik nafsning ana shu kayfiyatidan yuzaga keladi. Sharq mumtoz adabiyotida komil inson nazariyasi asoschisi Aziziddin Nasafiya ko'ra, "nafsn sevish eng muhtasham butdir. O'zga butlar uning vositasida paydo bo'ladi va qolgan barchasini ugina yakson aylay oladi". Tanbehlarda xudparast – o'ziga bino qo'ygan, kibr-u manmanlik, dimog'dorlik bilan atrofdagilarni nazar-pisand qilmaydigan, takabbur va olifta kishilar obrazi. "Xudparast – butparast" (3-tanbeh), – deydi Navoiy. Boshqa bir tanbehda xudpisand haqida so'z borgan: "xudpisandki, ne qilg'oni o'ziga xo'bdur, bu nopisand fe'lg'a tafovut ko'pdur" (5-tanbeh). Tanbehlardagi assosiativ tasvir – birgina tushuncha orqali keng manzarani tasavvur qilish yoki muayyan obraz vositasida fikrni to'la ochib berish poetik usuli ulug' shoirning maqsad-muddaosini to'laroq anglatishga ko'mak beradi. Chunki xudparast-u xudpisandlar Navoiy yashagan davr, ijtimoiy muhit uchun ham begona bo'lmagan. Tanbehlarda xudparastlarning ikki toifasiga alohida e'tibor qaratilgan:

1. O'zida neki qusurlar, yomon odatlar bor – barchasi yaxshi bo'lib ko'rinadi, boshqalarga nimaiki yoqmasa yoki ma'qul kelmasa, unga yoqimli tuyulaveradi ("Avvalg'i qism uldurkim, o'zining ahvoli va af'oli va ashkoli har nekim bor, o'ziga xo'b ko'rungay, agarchi elga mardud bo'lg'ay, anga mahbub va marg'ub ko'rungay")

ALISHER NAVOIY ADABIY VA ILMIY MEROSINI O'RGANISH MASALALARI

xalqaro ilmiy-amaliy konferensiya

2. Qanday yumush bilan shug'ullanmasin, nima ish qilmasin, hech narsani o'xshata olmasa ham, o'zini hamisha hammadan bir bosh ustun va ortiq sanaydi. Kamchilig-u nuqsoni fazilat bo'lib ko'rinadi. Yetuklikda o'zini Yusuf alayhissalomga tenglashtiradi. Dard-u kayfiyatdan begona, g'aliz ohangda bastalagan kuylarini musiqa ilmida mashhur Yusuf Andijoniydan, badiiyat-u mazmundan yiroq she'rlarini Salmon Sovajiy qasidalaridan ustun qo'yadi. Ma'nisiz asarlarini Sharqda Jorulloh – Ollohning qo'shnisi nomi bilan mashhur bo'lgan Zamaxshariyning “Kashshof” asari darajasida deb o'ylaydi («Ikkinchi qism uldurki, jami'i holoti noxush xayoloti o'ziga pisandida va raboyanda, mustahsan va xush oyanda ko'rungay. Va ul qaboyihni yaxshi deb o'kungay. Karih zot o'zin Yusufi Kan'oniy degay. Va «ankar-al-asvot» unin Yusufi Andigoni alhoni. Nomavzun abyotin Salmoning «masnu'» qasidasidin yaxshiroq bilgay va bema'ni hazayonin Jorulloh bitgan «Kashshof» gumon qilg'ay»).

Tanbehlarda muayyan timsolning axloqiy qiyofasi obrazli tafakkur imkoniyatlaridan keng istifoda etilib, nihoyatda hayotiy va haqqoniy yoritilgan. Sa'j badiiy usuli orqali yuzaga chiqayotgan ohangdoshlik kinoya va mubolag'a badiiy unsurlari yordamida adabiy matnning ta'sirchanligi, qiziqarliligini yanada oshirgan. Diqqatga sazovor tomoni shundaki, tanbehlarda fikr tadriji, obrazlararo muvofiqlik, so'zlar va ritmning uzviy bog'liqlikda bir-birini qo'llab kelishi ularning poetik mukammalligini ham ta'minlagan. Jumladan, 3-tanbehda “xudpisand”, “xud oro”, “mustag'niy”, “mutakabbir”, “shahvatparast”, “xudparast” obrazlari keltirilib, tashbeh badiiy san'ati orqali fikr jonli ifodalangan: “Xudpisand – noxiradmand. Xud oro – shohidi ra'no. Mustag'niy (beniyozi, ehtiyojsiz. – M.A.) – mag'bun (qahr-g'azabga loyiq. – M.A.), mutakabbir – mal'un. Shahvatparast – nafsg'a zerdast. Xudparast – butparast”. Matnda tashbeh badiiy san'atini hosil qilgan so'zlar qo'llanmasa, obrazning mohiyati yetarli darajada ochilmay qolar edi. Shu sababli ulug' shoir har bir timsolning mazmuniga mos ravishda turli o'xshatishlar tanlagan. Badiiy vositalar ifoda va ohangning o'ziga xosligini yuzaga chiqaribgina qolmay, timsollar tabiatini aniq va ixcham tarzda xarakterlash uchun xizmat qilgan. Salbiy xarakterdagi obrazlarning barchasini nafs tushunchasi o'zaro chambarchas bog'lab turibdi. Navoiyning yozishicha, bu kabi illatlar inson tabiatidagi xastaliklardir. Tanbehda ularning davosi nima bo'lishi xususida ham ko'rsatma mavjud: «Bu balolardin nafsni fano qutqarur, muhlika (falokat. – M.A.)lardin najot sori boshqarur».

Ko'rnadiki, “Mahbub ul-qulub” asaridagi “tanbeh”larni atroflicha tadqiq etish buyuk mutafakkir Alisher Navoiy dunyoqarashining o'ziga xos jihatlarini chuqurroq bilishga, qolaversa, adabiy matn mazmuni va badiiy obraz tabiatidagi o'zaro mushtarakliklarni haqqoniy tarzda ochib berishga imkon yaratadi. Ulug' so'z san'atkorining boshqa asarlarida qo'llangan bir qator: fano, foniy, faqir, baqo, nafs,

ALISHER NAVOIY ADABIY VA ILMIY MEROSINI O'RGANISH MASALALARI

xalqaro ilmiy-amaliy konferensiya

dunyo kabi tushuncha va timsollar mohiyatini teranroq tushunishga, mumtoz adabiyotning asl maslagini tafakkur qilishga yordam beradi. Adabiyotshunoslikda XV asrning ikkinchi yarmi, xususan, Navoiy yashagan davr, zamon va ijtimoiy muhit borasida bildirilgan fikr-qarashlarga yanada aniqlik kiritadi va ulug' shoir shaxsiyati bilan kitobxonni yaqindan tanishtiradi.

Adabiyotlar ro'yxati:

(Использованная литература/ References)

1. Ҳаққул И. Шахсият ва шеърят. – Тошкент: ТДПУ, 2014. – Б. 94.
2. Эргашев Қ. Алишер Навоийнинг насрий услуби масалалари. – Тошкент, 2022. – Б 50.
3. Алишер Навоий. Тўла асарлар тўплами. 10 жилдлик. 9-жилд. – Тошкент: Ғафур Ғулом номидаги НМИУ, 2011. – Б. 541.
4. Куронов Д., Мамажонов З., Шералиева М. Адабиётшунослик луғати. – Тошкент: Академнашр, 2010. – Б. 44.
5. Ҳотамов Н., Саримсоков Б. Адабиётшунослик терминларининг русча-ўзбекча изохли луғати. – Тошкент: Ўқитувчи, 1983. – Б. 219.